21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century
Cilt / Volume 14, Sayı / Issue 42, Kış / Winter 2025
Araştırma Makalesi / Research Article

Sayfa/Page : 707 - 721

Kültürel Bellekte Kilim

The Rug İn Cultural Memory

Mehtap MÜÇÜK KOTAN*

Öz

Kilim, Türk kültürünün derinliklerinde yer edinen sanatsal ve işlevsel bir yapıyla dikkat çekmektedir. Geçmişten günümüze toplumsal hafızayı, kültürel kimliği ve tarihsel belleği sembolize etmektedir. Kilime dokunan her bir desenin bir milletin geçmişini, değerlerini ve toplumsal yapısını yansıtan kültürel kodları olduğu söylenilebilir. Kilim üzerine işlenen motif, renk, desen bir toplumun tarihsel hafızasının bir parçasıdır. Burada kullanılan motifler özellikle hayvan figürleri, geometrik şekiller, dini simgelerle bağdaştırılarak oluşturulan desenler, bir toplumun değerlerini ve inançlarını taşımaktadır. Aynı zamanda bir milletin doğayla olan ilişkisini ve sosyal yapısını da yansıtmaktadır. Kilimler toplumsal hafızanın bir aracı olarak işlev görmekte o dönemin sosyal yapısını, ekonomik durumunu ve kültürel dönüşümünü gözler önüne sermektedir. Türk kültüründe kilim sadece sanatsal bir ifade biçimi değil, kültürel bir hafıza olarak geçmişten günümüze toplumsal yapının önemli bir öğesidir. Geleneksel yaşam biçiminin bir parçası olan kilimle birlikte kültürel miras gelecek nesillere taşınmakta ve bu mirasın korunup yaşatılmasına da olanak sağlanmaktadır. Bu çalışmada kilimin Türk milleti için bir kültürel hafıza aracı olduğu üzerinde durularak toplumların kimlik inşasında ve kültürel aktarımında nasıl önemli bir yer tuttuğuna açıklık getirilmiştir. Bu makale, kilimin Türk kültüründeki kültürel bellekle

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Halk Bilim Bölümü, Kars/TÜRKİYE. E-posta: mehtapmucuk@kafkas.edu.tr. ORCID: 0000-0002- 7315-2588.

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş / Received : 05.12.2025 - Kabul / Accepted : 28.12.2025

olan ilişkisini, simgesel anlamlarını ve toplumsal hafızada edindiği yeri incelemektedir. Ayrıca kilime dokunan motiflerin sembolik anlamlarını ve toplumsal bellekteki rolünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kilim, kültür, bellek, sembol

Abstract

The kilim attracts attention with its artistic and functional structure, deeply rooted in Turkish culture. From past to present, it symbolizes social memory, cultural identity, and historical memory. It can be said that each pattern woven into a kilim reflects the cultural codes of a nation's past, values, and social structure. The motifs, colors, and patterns woven into a kilim are part of a society's historical memory. The motifs used here, particularly patterns created by combining animal figures, geometric shapes, and religious symbols, convey the values and beliefs of a society. They also reflect a nation's relationship with nature and its social structure. Rugs serve as a vehicle for social memory, revealing the social structure, economic conditions, and cultural transformations of their era. In Turkish culture, rugs are not merely an artistic expression but also a cultural memory, representing an important element of social structure from the past to the present. Along with the kilim, which is part of the traditional way of life, cultural heritage is being passed on to future generations, and opportunities are being provided to preserve and perpetuate this heritage. This study focuses on the kilim as a vehicle of cultural memory for the Turkish nation, clarifying how it plays an important role in the construction of identity and cultural transmission within societies. This article examines the relationship between the kilim and cultural memory in Turkish culture, its symbolic meanings, and its place in social memory. It also addresses the symbolic meanings of the motifs woven into the kilim and their role in social memory.

Keywords: Rug, culture, memory, symbol,

Giriş

Orta Asya'dan Anadolu'ya geniş bir yelpazede varlığını sürdüren kilim, geniş bir coğrafyada tarih boyunca toplumların gündelik hayatlarında derin bir yere sahip olmakla birlikte hem estetik hem de işlevsel ihtiyaçların temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Toplum hayatında kilim yalnızca maddi bir kullanım alanına sahip değildir. Orada kullanılan motifler, renkler kuşaklar arasında zihinsel bir harita oluşturmakta ve duygusal bir birikimin oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu taşıyıcılık kültürel bellekte yer almakta ve ortak birliktelik oluşturmaktadır. Bütün bu işlevler, kilimin toplumsal hafızada hem bireysel hem de kolektif kimlik inşasında kültürel bir kod niteliği görevi görmektedir. Kültürel bellek, Jan Assmann'ın kavramsallaştırdığı biçimiyle, bir topluluğun ortak kimliğini ve sürekliliğini sağlamak amacıyla, geçmişine dair bilginin yazı, ritüel, anıtlar ve efsaneler gibi maddi ve sembolik araçlarla (dış kayıt alanı) bir kanon oluşturarak kuşaklar arasında aktarılmasını sağlayan yapısal bir olgudur (2011: 19-29). Assmann, kültürel belleği, bireysel belleğin ötesinde, ileti ve bilgilerin korunduğu ve yeniden etkinleştirildiği (canlandırıldığı) "insan belleğinin dış boyutu" olarak tanımlar.

Tarihi bütünlük içinde insanoğlu var olduğundan beri dünyayı tanıma ve açıklama çabası içerisindedir (Kayabaşı, 2016: 169-170). Kendisi ve kendisi dışındaki varlıkları ve evreni anlayıp anlamlandırmaya çalışmaktadır (Yeşil, 2023: 85). Elde ettiği her nesneye bir anlam yüklemektedir. Bu nesnelerden biri olan dokuma kültürü, tarihsel süreçte göçebe yaşayan toplumlarda hem yaşamı düzenlemekte hem de toplumsal aidiyeti pekiştirmektedir. Göçebe Türk toplulukları için dokuma ürünleri, çadır içi düzenlemelerden kutsal alanların sınırlandırılmasına ve kişisel statünün belirtilmesine dek uzanan önemli roller üstlenmiştir (Koyuncu Okca, 2015). Bu durum kilimin toplum hayatında hem maddi çevresini hem de sembolik dünyasını etkileyerek bir hafıza mekânı oluşturmaktadır. Kilimde yer alan "sembolik figürler", geçmişten bugüne aktarılan sosyal değerler, mitolojik anlatılar,[1] inanç sistemleri ve toplumsal rollerin yeniden üretilmesini mümkün kılan simgesel işaretler olduğu söylenilebilir. Halı-kilim desenleri bir bütün olarak tasarlanmakta ve dokunmaktadır. Bunlar bir cümle içerisindeki kelimeler gibidir bütünün bir fikri anlatmasına yardımcı olmaktadır (Ateş, 1996: 17). Halılardaki motifler, çok eski alışkanlıklardan izler taşımakta ve toplumun ortak inanç ve düşüncesini yansıtmaktadır (Sanay, 2004: 5). Türk kültür tarihinde sembolik motif dili, kilim üzerine hem bireysel hem de toplumsal hafızayı görselleştiren bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmada bugün de toplum hafızasında hâlen ortak bir çağrışım uyandıran ve farklı yerlerde korunup devam ettirilen geçmişi yüzyıllara dayanan "kilim"in toplumlar açısından değeri, kültürel, bireysel ve toplumsal bellekteki önemi üzerinde durulmuştur. Kilimin, toplum hafızasında neleri hatırlattığı, bugün nasıl korunduğu ve gelecek nesillere aktarılmasında kültürel belleğin rolü ve işlevleri ele alınmıştır.

1 Bu mitolojik anlatılar, halk inançlarında insan zihninin anlamlandırma çabasıyla somutlaştırdığı 'öteki' varlıklara dair kadim korkuları ve bunlardan korunma yollarını da barındırır (Hallaç ve Yıldırım, 2024: 68).

1.Bellek ve Bellek Türleri

Türk toplum hayatından günümüze uzanan çizgide geçmişin geleceğe taşınması ve korunmasında kültürel belleğin varlığı yadsınamaz. Kültürel bellek, toplumların kendi ortak değerleri, yargıları, fikirleri, inançları etrafında oluşan bir bütündür. Bu bütünden söz edebilmek için sürekli ve sistemli bir yapının olması ve aynı zamanda bunların zihinde hatırlanıp ortak çağrışımlar uyandırabilmeleri gerekir. Bu ise bellekte hatırlatma ve canlandırma sayesinde gerçekleştirilebilir. Bellek; bireysel, toplumsal ve kültürel bellek olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bireysel bellek, toplumsal ve kültürel bellekle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bireysel belleği oluşturan deneyimler, yaşantılar ve ritüellerdir. Bunlar ortak paylaşımlar sonucu hafızada hatırlanmaktadır. Toplumsal ve kültürel belleğin, bireysel bellekte benzer düşünceler uyandırıp bir nesne, varlık, mekân, zaman üzerinde insanların uzlaşabilmelerini sağlamalıdır.

Kültürel bellek, geleneğin oluşumu, geçmişle ilişkisi ve politik kimlik ya da imgelem ifadelerini kapsamaktadır. Bellek, geçmişi günümüze taşırken aslında kendine ait olan değerleri taşımaktadır ve kendinin olan değerler, o toplumun kimliğini oluşturmaktadır. Bu kimlik, insanlar tarafından çeşitli sembol ve ikonlarla varlığını sürdürmektedir. Bunun sonucunda ortak kabuller ve sistemler oluşmaktadır. Bireysel bellek, algıları oluşturur, vücut algılarla bir ilişki içerisindedir. Bireysel bellekte anılar, içine girilen çeşitli gruplar tarafından oluşturularak hafızada kalmaktadır. Toplumsal bellekte ise insanlar yaşadığı toplumda hatıralarını sabitleştirmekte ve onları tekrar hatırlayıp sürdürebilmektedir (Assmann, 2015: 31-44). İnsanların geleneği kuşaktan kuşağa aktarabilmesi için anıların hatırlanması, tekrarlanması ve canlandırılması gerekmektedir. Ayrıca toplumların düşünceler sisteminde çeşitli kavramlar, yer ya da zamanın bir figür ya da sembol şeklinde kendini göstermesi ortak bir dilin oluşmasına bağlanmaktadır.

Paul Connerton (1999: 15-25), bir nesneden ya da bir durumdan bahsedebilmek için, hafızamızın daha önce onları bir yerlerde deneyimlemesi, aklımızda onlarla ilgili canlandırılabilecek genel bir nesnenin olması ve onların anımsanması gibi çeşitli unsurların varlığına dair ipuçları taşımaktadır. Toplumsal belleğin hafızamızda genel bir çerçeve oluşturması ve bu çerçevenin zihinde kalıcı birtakım unsurlarla gelecek kuşaklara aktarılabilmesi kültürel devamlılığın sağlanması açısından dikkate değerdir. Toplumsal bellek, geçmişte toplumlar tarafından yapılan çeşitli pratikler ve bu pratiklerden elde edilen bilgilerin bıraktığı kalıcı izler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bellek, bilginin korunup saklandığı ve yeri geldiğinde bunların anımsanarak insan zihninde oluşturdukları bulgu ve bilgilerdir. Bellekteki birtakım bilgilerin hatırlanabilmesi için toplum içerisinde bir şekilde o gelenek ve ritüellerin devam edebilmesi sosyal yapı içerisinde dün ve bugünün ortak bir noktada birleştirilerek biçimlendirilmesi ve bunlar arasında bir bağ oluşturarak devam etmesi söz konusu olmalıdır. Böylelikle toplumlar tarafından ortak kültürel bellek var olur ve geçmiş bugüne taşınabilir. Assmann'a göre (2015: 27-28), kültürel bellek dört unsurda kendini göstermektedir. Bunlar:

1.Mimetik Bellek: Mimetik bellek, davranışlar belleği olarak ortaya çıkmaktadır ve bu davranışlar, taklit sonucu elde edilirken taklitlerde de bir şeyin olduğu gibi aktarılması söz konusu değildir, çünkü bir davranış biçimi olduğu gibi kodlanamaz ancak toplumdaki kişilerin taklitleri ile oluşturulabilir.

2.Nesneler Belleği: Toplumun içinde yaşadığı nesneler dünyası (yatak, kent, köy, sokak, vb.) birtakım öğelerle çevrilidir ve bu öğeler kişiye atalarını, geçmişini hatırlatmaktadır.

3.Dil ve İletişim: İletişim aracı olan dil, sayesinde insanlar birbirileri ile bir etkileşim ve alışveriş içinde olurlar ve bu da toplumdaki iletişimsel belleği oluşturur.

4.Anlam Aktarımı: Kültürel belleğin aktarılması ve canlandırılmasının bağlı olduğu gelenekler, anlam aktarımını içerir. Bu içerikte anıtlar, tapınaklar gibi bir tek amaca hizmet etmeyen aynı zamanda semboller ve ikonları da kapsayan aktarım türüdür.

Halbwachs; bireysel bellek, kişisel duygu ve düşüncelerimizin kaynağını oluşturan toplumsal koşullardır, kişinin gördüğü herhangi bir nesne hakkında ileri sürdüğü fikirler, o fikirlere eşlik eden insanlar sayesinde gerçekleştirilmektedir (2018: 22). Halbwachs, belleğin sosyal koşullara bağlı olduğunu söylemektedir. Bellek, bireye ait olabilir ama bellekte korunan ve yeri geldikçe hatırlanabilmesini sağlayan ana unsur kolektif hafızadır. Bireyin hatırladıkları kendi tarafından oluşturulan öğeler değildir. O öğeleri oluşturan daha önce onun bir grupla birlikte bir yerde yaşadıkları ve onları yeri geldikçe yine o grubun aracılığıyla anımsayabilmesidir.

Evimiz içinde yer alan mobilyalar, odalardaki düzen gibi görülen nesneler, aile ve arkadaşlarımızı hatırlatmaktadır. Toplumsal bellek aracılığıyla ortak yaşanan bir zamanı yansıtırlar (Halbwachs, 2018: 140). Bu nesneler cansız varlıklar olarak karşımıza çıkar. Fakat bireyler ve toplumların ortak yükledikleri anlamlarla varlık kazanırlar. Toplumları ortak bir paydada birleştirerek kolektif bir hafıza oluştururlar. Zamanla yüklenen anlamlar genişleyerek veya daralarak fakat bir şekilde bellekte korunarak geleceğe taşınır ve bir sembol olarak varlığını gösterir.

Pierre Nora; Toplumsal bellekte hafıza mekânlarının önemini belirtmiştir. Hafıza mekânları, maddi, sembolik ve işlevsel olarak ele alınmaktadır. Bunların her biri farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Mekânlara ancak sembolik bir anlam ve değer kazandırıldığında hafıza mekânları haline gelmektedir. Çağrışım gücü, ortak bir semboller bütünüdür. Toplumsal hafızadaki mekânlardan örneğin; okul ancak bir ritüele konu olduğu zaman hafıza mekânlarına dâhil edilebilir (2006: 31-32). Hafıza mekânları ortak bir paylaşım alanı oluşturduğu sürece var olmakta ve devamlılığını sağlamaktadır. Hafıza mekânlarında oluşturulan tekrarlar; çeşitli kodlamalar ve işaretler ile gün yüzüne çıkmaktadır. Ortaya çıkmalarında ihtiyaçlar ve gereksinimler etkili olsa da zamanla bu ihtiyaç ve gereksinimler başka şekillerde ve farklı boyutlarda kendilerini gösterir fakat bunlar bir şekilde toplumlar tarafından hatırlanarak varlıklarını devam ettirirler.

Bireysel ve kolektif bellek, hatırlatma biçimini temel alarak birey ve toplum odaklı geçmiş zaman düşüncesinden hareketle bir bütün oluşturmaktadır. Yani bir topluluğa ait insanların oluşturduğu geçmiş düşüncesi her iki bellek üzerinde etkili olur (İlhan, 2015: 1399). Kültürel bellek; tekrarlama, canlandırma, hatırlatma ya da anımsama, geçmişle hesaplaşma gibi faktörler çevresinde belirleyici rol oynamaktadır. Kişinin çevresi ve bulunduğu çevrede etkili olan toplumsal bellek sayesinde hafızasında birtakım zihinsel aktiviteler oluşmakta ve geçmiş yaşantılar hatırlanmaktadır. Kültürel

bellek aracılığıyla da anımsananlar, yüzyıllar boyunca kalıcı bir şekilde gerek zaman gerekse mekân aracılığıyla ya da başka unsurların etkili olmasıyla hatırlatma işlevi gerçekleşmektedir. Bu sayede bir yerlerde saklı kalan olay ya da durum ve nesneler tekrarlanıp çeşitlenerek kültürel bellek ile korunmaktadır.

2. Kilim ve Bellek İlişkisi

İnsanların oluşturduğu birikim kültür olarak tanımlanmakta ve geçmişten bugüne insanların belleklerinde taşınmaktadır. Bireylerin belleklerindeki birikimler ise toplumların kültürel belleklerini şekillendirmektedir. Kültürel mirasın oluşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri de kültürel bellektir. Kültürel belleğin korunup yaşatıldığı yer ise geleneklerdir. Milletlerin kimliklerini korumasında ve yaşatmasındaki rolü kültürel bellek üstlenmiştir (Balcı, 2020: 235). Kültürel bellekte yaşatılan bir gelenek olan kilim de toplumsal yapı ve coğrafyaya uygun olarak farklı şekillerde çeşitli anlamsal derinliklerle birlikte muhafaza edilmektedir. Kilim motiflerinin hafızada tutulan bir kültür repertuarı olduğu görülmektedir. Sembolik bir anlatımın yanı sıra toplumun dünya görüşünü ve toplumsal değerlerini saklayan bir bellek deposu işlevi de görmektedir.

Kilim ve bellek arasındaki ilişki dokuma kültürünün toplumsal, bireysel ve kültürel hafızayı nasıl taşıdığı üzerine kuruludur. Kilime işlenen her motifin bir anlamı vardır. Bu motifler de kuşaklar arasında bir aktarım aracı olarak yer almakta ve böylece ortak bir hafızanın taşıyıcısı olmaktadır. Kilimdeki desenlerde bir toplumun değerleri, umutları, geleceği ve inançları bulunmaktadır. Geleneksel Anadolu yaşamında kadınların kendilerini bu kilimlerle ifade etmelerinin en önemli noktalarından biri bu dokumalardır. Çünkü motifler, desenler ve kompozisyonlarla birlikte dokuyanların ifade etmek istedikleri sembolik bir dil oluşturulmaktadır ve bu nedenle motifler önemli birer görsel ve tarihi belge niteliği taşımaktadır (Oyman, 2019: 11). Anadolu kilimleri Türk kültürünün önemli görsel belgelerinden biri ve kültürel kimliği yansıtan bir dokuma ürünüdür.

Kilimlerdeki motifler; doğurganlık, bereket, koruma, evlilik, ölüm, yaşam döngüsü, gibi temaları görsel bir hafıza kodu oluşturur. Ayrıca kilimi dokuyan kişiler, motiflere kendi aile yaşantısını, duygularını yansıtırlar. Bu durum kilim, dokuyan kişilerin kişisel belleğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kilimler, toplumsal yapı, ritüeller ve estetik anlayışı ortaya koyduğundan kolektif bir kültürel hafızanın da arşivini muhafaza etmektedir. Kilimlerde kullanılan motif ve desenler toplumsal "sessiz iletişim dili" olarak kullanılmakta ve estetik değerinin yanı sıra kültürel bütünlük ve anlamsal derinlikler sunmaktadır (Uğurlu, 2018:1-8). Bütün bunlar kilimin kültürel ve sosyolojik bir "belge/hafıza" olabileceğine işaret etmektedir. Halı-kilim, birer sanat eseri olmanın dışında bir duygunun, bir sosyo-kültürel hayatın en genel kavramıyla sosyal tarihin dile getirildiği tarihi vesikalardır (Aksoy, 2013: 552). Kilimler, kültürel belleğin taşıyıcıları olmakla birlikte renk, motif, kompozisyonlarıyla da toplulukların geçmişleriyle kurdukları bağın somut bir ifadesidir. Kilim bir sanat olmanın ötesinde kültürel süreklilik ve kimlik aracı; görsel toplumsal bellek nesnesi olarak düşünülebilir. Ayrıca kilim, sözlü tarihin anlatıların ve günlük pratiğin dışında bir bellek nesnesi olarak dönemin yaşam tarzını, toplumsal yapılarını, değerlerini, estetiğini ve kolektif

hafızayı barındırmaktadır. Özellikle kullanılan desenler, motifler, hem bireysel duyguları hem de kolektif inanç, değer ve belleği taşıyan sembolik bir dil oluşturmakta bu bakımdan da hem "görünür" hem de "görünmeyen" hafızayı tarihi deneyimleri toplumsal belleği, bireysel arzuları ve bilinçaltını kuşaklar arasında ileten bir araç görevindedir.

3.Kilimin Türk Toplumunda Sürekliliği

Türk dokumacılığının en önemli unsurlarından biri kilimdir. Türk Dil Kurumunca yayımlanan Güncel Türkçe Sözlük'e[2] göre; Döşeme, sedir gibi yerlere serilen desenli, kalın, kıl ve yün iplikleriyle yapılan dokumalardır. Fırat'a göre, kilim; döşeme, sedir, divan ve benzeri yerlere serilen süslü renklerle bezeli, üzerinde çeşitli desenleri barındıran pamuk gibi iplerle dokunan örtülere kilim denilmektedir (2009: 218). Yıldırım'a göre (2012: 298), kilim; iki tane ip kullanılarak yapılan "atkı yüzlü" dokumalara verilen addır. Kilim, kültürümüzün bir parçası olan, gelenek ve göreneklerimizi yansıtan, her zaman evin en önemli köşesinde bulunan desenleri ve renk uyumuyla göz kamaştıran dokumadır. Türk toplumunun yaşam tarzından kaynaklanan ihtiyaçlara göre ortaya çıkan keçe, kilim, cicim gibi farklı adlandırmalarla toplanan bu yaygılar halı kuşağında yer almakta ve çok eski bir tarihe dayandırılmaktadır (Gezgör, 1999: 172).

Kilim, üzerindeki nakışlar, ilmek ilmek dokunan inceliği, Anadolu kadının ruhunu yansıtan, zarafetini ortaya koyan, gönüllerinin sesi duygularının tercümanı olan bu dokumacılık, Türk hayatında ayrı bir değere sahiptir. Kilimler, sadece evlerde kullanılan bir çeşit süs olarak algılanmamalıdır, toplum hayatının bir parçası, çağının özelliklerini aksettiren, kültürel dokusuna ayna tutan, geçmişin değerleriyle bezenerek bugüne kadar gelen el sanatlarından biridir. Kilim dokumacılığı, Anadolu insanın hayatını anlatan en köklü sanatlardandır. Türk halkının göçebe hayattan yerleşik düzene geçtikten sonra da yaşamlarında varlığını koruyarak devam eden ve onlarla bütünleşip geleceğe taşınan kilim, bugünde kültürel bellekte hatırlanmaktadır. Göçebelikten yerleşik düzene geçişle birlikte alışkanlıklar ve gelenekler de o milletle birlikte taşınmıştır. Göçebe toplumlarda, geçim kaynağı hayvancılık olan insanların hayvanlardan elde ettikleri yünlerle yapılan kilimler, çadırlarda asılmıştır ve onların yaşam tarzlarına dair birtakım bulgular, kilimlerdeki işaretler aracılığıyla çözülüp fikir edinilmesini kolaylaştırmıştır. Türklerin yaşadığı bütün iklimlerde bir sanat dalı olarak devam eden kilim binlerce yıllık geçmişin dili olmuştur. Ayrıca insanlar arasında iletişimsel belleğinde taşıyıcısıdır. Kilim aracılığıyla verilen mesajlar, iletişimsel belleğin bir parçasıdır. Sözcüklerin yerini kilimler üzerindeki desenler, motifler ve şekiller almıştır. Bunlar üzerindeki işaretlemeler ve kodlamalar belleğin aktarılmasına olanak sağlamıştır. İnsan zihnindeki birtakım olgular, kilimler üzerinde işlenerek ortak bir koda dönüşmüştür.

Geçmiş düşünüldüğünde geleneksel toplumlarda yaşayan okuma ve yazma bilmeyen kadınların ortak bir dil oluşturmasında kilim etkili olmuştur. Kilime dokunan sembollerin aynı zamanda toplum hakkında fikir edinilmesini ve o toplum için geçerli olan kabullerin bugün neleri ifade edip hatırlattığı, ortak çağrışımlar uyandırmasında ne tür faktörlerin etkili olduğunu ortaya koyması açısından kayda değerdir. Yazının ve

2 (http://www.tdk.gov.tr).

metinlerin henüz toplum hayatında yer almadığı yüzyıllarda sözlü kanıtlar ve belgelerden biri olarak kilim düşünülebilir. Kilimler, halkın belleğini bugüne taşıyan sözlü kanıtlardır. Belleğin işletilmesine yardımcı olan bu dokuma sanatı nesiller arasında da köprüler kurmuştur.

Kilim denilince öncelikle bireysel bellekte neyin canlandırdığı ve canlandırılan nesnenin toplumun ortak olan düşünceler dünyasına çağrışım yapıp yapmaması önemlidir. Çünkü bireysel bellek, toplumsal bellekten ayrı sadece bize ait olan düşünceler değil, toplumla birlikte oluşturulan fikirlerdir. Herkesin kendi zihninde ayrı canlandırdığı fakat ortak noktalarda birleştiği unsurlardır. Kilim de, bireysel bellekte geçmiş öğelerin hatırlanmasını sağlar. Bu hatıralar, toplumsal olarak zihinde uyandırdıkları ile birleşir ve devam eder. İlk başta genç kızların, annelerin dokudukları kilimler, bireylerin duyguları etrafında oluşturulan desenler, her evde bulunan ve duvara asılan çeşitli motiflerle bezeli dokuma ürünü hatırlanmaktadır. Bu hatırlatma edimi geçmişteki belli bir grubun oluşturduğu ve onu paylaşanlar tarafından dil, sembol, işaretlerle toplumsal ve kültürel çevre aracılığıyla var olan sanattır.

Toplumsal bellekte, geçmişte yaşayanların isteklerini, arzularını, statülerini, medeni hâllerini, mutluluk, özlem, aşk ve ayrılıklarını dile getirilmesini sağlayan bir araçtır. Bu dokuma sanatı ortaya çıktığı zaman herkes içinden gelenleri yansıtmaya çalışmış olabilir fakat kilimin bugüne taşınabilmesi için ortaklıklar çerçevesinde birleştirilmesi gerekir. Bugün insanlar tarafından kilimde işlenen bu ortak konulardan söz edilebiliyorsa toplumsal hafızanın varlığından söz edilebilir. Çünkü toplumsal bellek, kabulleri, yaşantıları, dini inançları, itikatları bir potada birleştiren çatıdır (Hallaç 2022: 184; Bezgin, 2024: 1895). Bu çatı altında insanların bir birliktelik etrafında toplanmasını sağlamaktadır. Ortak payda da birleşen insanlar da çeşitli şekillerde geçmişi bugüne bir şekilde aktararak hem nesiller aracılığıyla devam edilmesine hem de tekrarlar ile yeniden canlandırılabilmesine olanak sağlar.

Kültürel bellekte süreklilik önemlidir. Bunun için taşınan unsurların neler ifade ettiği ve nasıl kullanıldığı bugün de korunulabilirliği bunun gelecekte de nesillere aktarılabilmesi noktasında hafızada canlı tutulması gerekir. Kilim, bugün de Anadolu'nun birçok yerinde varlığını sürdürmektedir. Hâlen bazı evlerde duvara asılan kilimler yer almaktadır. Ayrıca halk eğitim merkezlerinde kilimler dokunulmaktadır. Annenin kendi çeyizindeki kilimlerden kızına çeyiz verilmekte ve bu kilimler özel olarak saklanmaktadır. Amaç, burada sadece kilimi bir nesne olarak vermek değil aynı zamanda geleneğin devam edilmesi o kilimin serildiği evde ortak bir dilin oluşması ve kilimin geçmiş ile bağı canlı tutması üzerinde düşündürdükleri ile kullanılan sembollerin bugün de geçerliliğini koruması gibi pek çok işlevi hafızalarda yeniden canlandırarak devamlılığın sağlanmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Kilimlerde birbirilerinden farklı motifler kullanılmaktadır. Bu motifler, hayvansal, bitkisel, geometrik, karışık ve sembolik olarak sıralanabilir. Hayvansal motiflerde en çok karşılaşılan motif, kuş motifidir. Bitkisel motiflerde ise; ağaç, çiçek, yaprak gibi motifler yer almaktadır. Geometrik motifler de üçgen, dörtgen ve dikdörtgen gibi şekiller yer alır. Bunlar dışında karışık olan motiflerde vardır. Çengel, vazo, madalya vb. Sembolik motiflerde kişinin kavram dünyasında yer alan ve duygularını yansıtan hayat ağacı, el, tarak, ibrik, kandil gibi çeşitli nesneler yer almaktadır (Fırat, 2009: 219).

Bu nesneler, görüntüden ziyade anlam derinliği olan toplumsal kimliğin varlığını temsil etmektedir. İnsanların yaşam biçimleri günlük hayatlarında ve uğraşlarında vücut bulmuştur. Her bir şekil ve sembol o kilime gelişigüzel bir şekilde konulmamıştır. Hepsinin taşıdığı bir anlamlar dünyası, bunların karşılıkları, ifade ettikleri dünya görüşlerinin sözlü kanıtları olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle kültürel bir birliktelik doğmaktadır.

Kilimlerde kuş, geyik gibi hayvansal figürler, toplumlarda kutsal kabul edilen uğur ya da bereket getirileceğine inanılan hayvanlardır. Kilimlerde bu hayvanlara yer verilerek bunlar evlere asılmakta ve evleri bereketlendireceği inancını da kuvvetlendirmektedir. Bunlar dışında kurt ağzı, koç başı gibi motiflerde kullanılmaktadır. Koç başı; güç ve bereketi, kurt ağzı ise güçlülüğün, kuvvet ve hâkimiyetin sembolüdür. Kullanılan bu motiflerde toplumların kendine yakın gördükleri ve kendileriyle bütünleştirebildikleri hayvanların bir kompozisyon dâhilinde ortaya konularak milli kimlik ve bilincin tezahürlerini aksettirmektedir. Ayrıca kilimlerde her hayvan figürüne ya da şekillere yer verilmemektedir. Bunun nedeni hem uğursuzluk getirileceğine inanılması hem de günah sayılmasından kaynaklanmaktadır. Bu öğeler, böylelikle halkların dini inançlarına dair ipuçları vererek onların yaşamları hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Tarak, el gibi süs motiflerinin kullanılması da evlenecek bekâr kızların kilimlerde yaptıkları süslemelerdir. Böylece gelenek, soyut bir zihinsel süreçten sonra somutlaştırılıp geçmiş yaşantılara kaynaklık etmektedir.

Kilimlerde kullanılan renkler de kültürel bellekte önemli izler taşımaktadır. Kilimlerdeki renkler, insanların tercihleri ve bu tercihlerde bulunmalarında renklerin neyi ifade ettiği, yaşamlarındaki karşılıkları bugüne taşınırken bu renklerin kültürel hafızada anımsanıp hâlen o etkinin bugün de karşılığının aynı olması açısından değerlidir. Kilimlerde kırmızı ya da beyaz renk, aşkı ifade etmekte ve sevdiği olan genç kızların ya da nişanlısı olanların tercihlerini göstermektedir. Belli bir olgunluğa erişmiş kadınlarda da yeşil renk cenneti simgelerdi ve bugün de bu renkler hafızalarda aynı anlamlara kaynaklık etmektedir.

Kilim, aynı zamanda kadınların iş hayatına girmelerinin bir göstergesi olmuştur. Kilim dokuyan kadınlar, toplumsal bir birliktelik sağlamış ve bir araya gelerek aralarında iş bölümü yapmışlardır. Bu durum da sosyo-ekonomik bir ortam oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Ayrıca kilimler, toplumda sosyal statünün de bir göstergesi olarak da varlık göstermiştir. Kadınların bir araya gelip hoşça vakit geçirdikleri ortak bir paylaşım alanı oluşturmuştur. Bir arada bulunan kadınlar, bir yandan kilimlerini dokunurken diğer tarafından türküler söylemişlerdir ve bugünde bu türküler söylenildiği zaman insanlar tarafından hem bellekte bir şeyler canlanmaktadır hem de geçmişin derinliklerindeki o anlam dünyasında hatırlatma figürlerinin oluşmasını sağlamaktadır. Sadece türkü değil halklar arasında anlatılan gerçek hikâyelerde kaynaklık etmiştir ve sözlü anlatım ortamlarında vuku bulan kilimler, bugünde nesiller arasında geçmişe deliller gösteren sözlü anlatımın parçaları olarak görülmektedir. Anlatılan hikâyeler, söylenen türküler anonimleşerek kültürel bellekte korunmaktadır ve söylenildiğinde de bilinçte uyarıcılarla birlikte harekete geçip hem yüzyıl öncesinin hem de çağının potasında birleşerek kolektif hafızayı oluşturmaktadır. Bir türkü örneğinde kilim ve bunun toplum üzerindeki etkisinin dile getirildiği duyguların dışa vurulduğu bir anımsama örneğine yer verilmiştir:

Sevdiğine sözü olan bir kilim dokur/Kilimin dilinden ancak anlayan okur/ Sırlarımı verdim sana sevgimi verdim/Şu gönlümü kilim yaptım yoluna serdim/Ayıptır günahtır diye kilit vurdular dilime/Aşkı dokudum kilime anlıyor musun/Yetinmedim türkü yaptım, gayri bu canımdan bıktım/Hani senin olacaktım dinliyor musun/Kilim, kalbin aynasıdır, gönül sesidir/Her nakışı bir duygunun ifadesidir/Kilim, sevgiliye çağrı aşka davettir,/Kimi renkler şikâyettir, kimi hasrettir/Ben şu gönül tezgâhında kilim dokudum/Erenlerin dergâhında aşkı okudum/Töremizde kilim demek ilim demek/Kilim sevdadır, özlemdir, derttir, istektir.[3]

Kültürel bellekte bir diğer önemli hususta bu kilimlerde sadece aşk, mutluluk, neşe, inanç gibi faktörler tek başına etkili olmamıştır, doğal afet, göç, savaş gibi toplumu derinden sarsan ve büyük felaketlere yol açan faktörlerde işlenmiştir. Ayrıca sevdiğini gurbet ele gönderen ve haber alamayan kadınlar içlerinde biriktirip anlatamadıkları duygularını kilim aracılığıyla dile getirmişlerdir. Askere gidip geri dönemeyen ve gözü yolda kalan annelerin, eşlerin sesleri olmuştur. Kilim; emek, sabır ve çaba gibi birçok faktörün birleşimiyle ortaya çıkmış, sözlü belleğin aktarımı sayesinde de hafızadaki bilgilerin yok olmasının önüne geçilmiştir. Çünkü insan zihni bir araçtır ve yeri geldiğinde anımsanan birtakım pratiklerle var olan mesajlar kuşaklara aktarılarak hatırlamalarına imkân sağlamaktadır.

Kilim kültür tarihi açısından toplumsal dünyanın bir parçası olarak doğrudan veya dolaylı bir şekilde devam etmektedir. Değişmez ortak değer ve yargılarla kolektif belleğin bir parçası olmuştur. Tekrarlama, ortak bilgi ve bellek, ortak bir dil, simgesel bir sistemle sosyal bilinç, bu dokumacılığın nesiller arasında sürdürülmesinde bir vasıtadır. Bellek birlik sağlayan, hatırlatan işlevsel bir faktördür. Hatırlatma, tüm bireylerde ortak olan evrensele gönderme yapmalıdır. Tekrarlamalarla bir sembolik anlam dünyası yaratılır ve bütünleştirici bir yapıya bürünerek birliktelik sağlar. Kilimlerdeki simgesel ifadeler, geçmişin ve bugünün birlikteliğini kuvvetlendirir. Toplumların birbirilerini anlamalarını, kavram dünyalarındaki anlam bağıntılarının çözümlenmesi ve bunların bütünleştirici bir şekilde dünü ve bugünü kapsayarak geçerliliğini koruması gerekmektedir. Desenlerdeki kodların ve işaretlerin çözülüp anlaşılabilmesi için elbette ortak bir hafızanın varlığına ihtiyaç vardır.

Sonuç

Kilimler, kültür hazinelerimizdir. Kültürel dokunun her bir parçasının bulunabildiği hayatın pek çok evresine ve dönemine tanıklık eden geçmişten bugüne çeşitli kodlarla bellekte yer edinen önemli bir araçtır. Geleneksel kültürün birikimli ilerleyerek geleceğe katkıda bulunup yeniden oluşturulması, gelişmesi ve devamlılığının sağlamasında yapısal mihenk taşlarıdır. Kilimler onu dokuyan kişilerin dünya görüşleri ve yaşam biçimleri hakkında bilgiler aktarırken aynı zamanda unutulmamaya da meydan okumaktadır.

Bugün pek çok yerde hâlen varlığını koruyan kilimler hem türkü ve hikâyelerle anonimleşip, zenginleşmekte hem de değerini kıymet bilenler tarafından korunmaktadır. Kilim üretimi pek çok kadına çeşitli yerlerde iş imkânları tanıyarak dokumacılık sektöründe yeni sahalar oluşturmaktadır. Lise ve ortaöğretim ders kitaplarında

3 (http://www.turkuler.com)

üzerinde durulmaktadır. İş eğitimi derslerinde küçük "kasnak" adı verilen araçlarla dokunulmakta kültürel fonksiyon çeşitliliği arttırılarak günümüzde de nesiller arasında canlı tutulmaktadır. Böylelikle geleneksel sanatların özü korunarak bir aktarım gerçekleşmektedir. Kadınların yaratıcılıklarını ve hünerlerini göstermeleri sağlanmaktadır. Sosyal bir ortama, bilgi paylaşımına, ortak duygu ve hislere tercüman olarak özgün yapısıyla uzlaşılabilen bir dil ve dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Orta Asya'dan günümüze kadar uzanan kilimlerde her motifin, desenin, şekillerin, renklerin, kodların, taşıdığı değerlerin yüzyıllardır anadan kızına aktarılarak günümüze kadar bozulmadan kendi öz değerini koruyup yeniden üretilerek geçmişin tüm değerlerini ortaya çıkarmaktadır. Toplumun özünü, ulus kimliğini, milli bilinci ve birlikteliği uyandırması ve canlı tutması kültürel kimliğin oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Göçebe hayatta çadırlar üzerinde taşıdığı renk ve sembolik biçimler, daha sonra yerleşik hayatla birlikte evlerin duvarlarına asılan kilim, her dönemde sosyolojik, psikolojik, özellikleri barındıran ata yadigârları olarak varlık göstermektedir.

Kaynakça

Aksoy, M. (2013). ***Türk Kültürü Bağlamında Avşar Halı-Kilimlerini Tartışmak,*** Avşar Kültür Coğrafyası ve Halk Kültürü, s.545-555.

Assmann, J. (2015). (2. Baskı), ***"Kültürel Bellek"***, (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yay.

Ateş, M. (1996). ***Mitolojiler Semboller ve Halılar,*** İstanbul: Symbol Yayıncılık.

Balcı, N. (2020). ***Kültürel Miras Unsuru Olan Halı ve Kilimlerdeki Damgalar,*** İmler ve Anlamları, Kalemişi,17, s.233-248.

Bezgin, Y. K. (2024). ***Halk Anlatılarının Dinî Değerler ve Kaideler Aktarımındaki Rolü.*** Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 17(48), 1894-1912. https://doi.org/10.12981/mahder.1509307

Connerton, P. (2014). (2. Baskı), ***"Toplumlar Nasıl Anımsar"***, (Çev. Alâeddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yay.

Fırat, R. (2009). ***Geleneksel Türk Kilimlerinin Modernizasyonu ve Hazır Giyim Sektöründe Kullanımı,*** 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi, Sakarya Üniversitesi Yay, Kosova, Piriştina, s. 217-230.

Gezgör, V. (1999). ***Hereke Fabrika i Hümâyunu'nda Halı Üretimi, Milli Saraylar Koleksiyonu"nda Hereke Dokumaları ve Halıları,*** İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, s.172-191.

Halbwachs, M. (2018). (2. Baskı), ***"Kollektif Hafıza"***, (Türkçe Söyleyen: Banu Barış). Anakara: Heretik Yay.

Hallaç, A. T. (2022). ***Türk Mitolojisinin Kaprisli Ve Tutarsız Yaratığı: "Biçura".*** Karadeniz Araştırmaları, 19(73), 183-201.

Hallaç, A. T., & Yıldırım, S. (2024). ***"Basmak" Kökenine Dayanan Mitik Varlıklar ve Kafkaslardan Bir Uyku İblisi: "Bastırık".*** Folklor/Edebiyat, 30(117), 65-84. https://doi.org/10.22559/folklor.2625

İlhan, M. E. (2015). ***"Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma,"*** Turkish Studies, s. 1395-1408.

Kayabaşı, O. A. (2016). ***Türk Mitolojisinde Eskatoloji Mitleri,*** Folklor/Edebiyat, C.22, S.86, s.167-180.

Koyuncu Okca, A. (2015). ***Geleneksel Anadolu Halı Ve Kilimlerinde Nazar İnancı: Muska Yanışı,*** Turkısh Studies, 10/8, s.1659-1676.

Oyman, N. R. (2019). ***Bazı Anadolu Kilim Motiflerinin Sembolik Çözümlemesi,*** Arış Dergisi, S.14, s.4-22.

Nora, P.(2006). (2. Baskı), ***"Hafıza Mekânları",*** (Çev. Mehmet Emin Özcan). Ankara: Dost Kitabevi.

Sanay, F. (2004). ***Çanakkale Halılarının Dünü ve Bugünü,*** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Türk Dil Kurumu (t.y). ***Güncel Türkçe Sözlük.*** https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

Uğurlu, S. S. (2018). ***Anadolu Kilimlerinde Sanatsal Değerler,*** Hars Akademi, S.1, s.1-15.

Yeşil, Y. (2023). ***Masaldan Deyime Bir Mitin Metinlerarası Dönüştürümü: Alp Karakuş,*** Milli Folklor, s.85-94.

Yeşil, Y. (2014). ***Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Evlenme, Ölüm Gelenekleri.*** Ankara: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.

Yıldırım, M. (2012). ***Konya Alâeddin Camii'nde Bulunan Zili Dokumalarında Örnekler,*** Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s(31), s. 297-321, Konya.

http://www.turkuler.com/sozler/turku_kilim.html

EXTENDED ABSTRACT

The kilim is a traditional woven product with deep roots in Turkish culture, possessing both aesthetic and functional significance. Throughout history, the kilim has maintained its presence across the vast geography stretching from Central Asia to Anatolia, serving as an integral part of social life. Beyond meeting daily needs, it carries cultural and social memory. The motifs, colors, and patterns woven into kilims function as symbols that reflect a society's values, beliefs, and historical past through a visual language. These motifs serve as important reminders in terms of individual and collective memory and contribute to preserving cultural continuity across generations.

The formation of cultural memory occurs through the values, traditions, and rituals that societies have carried from the past to the present. As a concrete reflection of this memory, kilims represent the past experiences, social relationships, and aesthetic understanding of individuals and societies. The symbolic language conveyed through motifs enables the transmission of personal emotions and social beliefs. For example, themes such as fertility, abundance, protection, marriage, and death appear as a visual memory code in rug motifs. At the same time, rugs contribute to the preservation of cultural memory by archiving social structures, rituals, and aesthetic values. For this reason, rugs can be considered cultural memory objects that reflect social memory and connect the past with the present, rather than simply being works of art.

In Turkish society, kilims have made significant contributions to the consolidation of social identity and shared values throughout history, alongside the transition from nomadic to settled life. In nomadic societies, kilims are part of daily life in tents. They have also been used as symbols of ritual and social status. The figures woven into kilims reflect societies' relationships with nature and their surroundings. Animal motifs, especially figures such as birds and deer, are used in homes as symbols of luck and fertility, while motifs such as ram heads and wolf mouths express the value system of society as symbols of power and dominance. Botanical and geometric motifs represent the aesthetic understanding and worldview of individuals and society. Colors also carry important traces in cultural memory; red and white symbolize love, while green represents paradise and maturity. These visual symbols bridge individual and collective memory, passing from the past to the present.

The kilim has also served as a tool that brings women together in social and economic life. By weaving kilims, women have demonstrated their creative skills and created a space for social sharing. The songs sung and stories told during weaving have helped to consolidate cultural memory as part of oral culture and enriched social memory. The tradition of kilim weaving has served as a bridge between generations, not only as a form of individual expression but also as a practice that facilitates the preservation of shared social memory.

Today, kilims continue to exist in various regions of Anatolia. Used as wall decorations in homes, woven in community education centers, and passed down to future generations as part of dowries, kilims represent tangible examples of cultural continuity. Rug production provides economic opportunities for women and contributes to the preservation of traditional arts. The transmission of motifs, patterns, and colors from

the past to the present allows for the preservation of a common language and value system in the collective memory of society.

As a result, kilims are more than just a handicraft or decorative object in Turkish culture; they are important carriers of historical and cultural memory. Each motif and color is a form of expression that brings together social values, individual emotions, and cultural symbols. Kilims contribute to the formation of cultural identity and social unity by preserving both the traces of the past and the collective memory of society. This weaving tradition, which stretches from Central Asia to the present day, can be considered an important heritage that has kept the cultural continuity, aesthetic understanding, and social memory of Turkish society alive across generations.

Etik Kurul İzni
Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı
Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile arasında mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür
Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ethics Committee Permission
Ethics committee permission is not required for this study. No research has been conducted on any living creature (human and animal). The article belongs to the field of literature.

Deconfliction Statement
The author of the article declares that there is no conflict of financial interest between him and any institution, organization, person related to this study.

Support and Thanks
Support was not received from any institution or organization in the study.